

MEVLÂNÂ'NIN DİLİNDEN SEYYİD BURHÂN AL-DÎN MUHAKKİK-I TİRMİZÎ (SEYYİD-İ SIRDÂN)

Dr. H. Ahmet SEVGİ

Sultân al-'Ulemâ Bahâ al-Dîn Veled (ölm. 628/1231)'in müridi, Mevlânâ Celâl al-Dîn Rûmî (604/1207 - 672/1273)'nin hocası ve müşşidi, Seyyid Burhân al-Dîn Husayn hakkında Mevlânâ'nın eserlerinde ve mevlevî kaynaklarında, «velilerin ve gerçeği arayanların tâcı, temiz ve ârif kişilerin özü, meczûbların övündüğü, kılı kırk yaran (müdekkik), keşif ve sırlar sâhibi (1)» gibi sitâyışkâr ifâdeler bulunmakla beraber, hayatı menkıbelerin kapalı perdeleleriyle örtülüdür (2). O'nun hakkında kesin bildiklerimiz, adı, memleketi, Mevlânâ'nın babası Sultân al-'Ulemâ'nın halifesi ve O'nun vefâtından bir yıl sonra Konya'ya gelerek, Mevlânâ'ya dokuz yıl müşşidlik edip, Kayseri'de vefât (3) etmiş olmasıdır.

Devrinde Kayseri'de idâri mevkide bulunan Selçuklu Devleti veziri Sâhibi Şams al-Dîn İsfahânî (ölm. 1249) (4), Seyyid'e büyük yakınlık ve saygı gösterip, aynı zamanda O'nun müridi (5) olmuş-

(1) Farîdûn b. Ahmad Sipahsâlâr, Risâla, nşr. Sa'îd Nafisî, Tahran, 1325, s. 119; Ahmed Aflâkî, Manâkıb al-'ârifîn, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959, 1, 56.

(2) Abdülbâkî Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, İstanbul, 1959, s. 46.

(3) Seyyid Burhân al-Dîn'in ölüm tarihi kesin olarak belli değil; 638/1240-644/1246 tarihleri arasında gösterilir :

Bu konuda Mevlevî Ahmed Remzi Dede (Akyürek)'de : «Hazretin rihleti târihini tâyin edemem, Görmedim doğrusunu doğru değildir ne desem» (Abdullah Satoğlu, Mevlânâ'nın Hocası Seyyid Burhâneddîn, Ankara, 1969, s. 54) der. Ölüm târihi hakkında fazla bilgi için bk. Aflâkî, Manâkıb, ayn. esr. 1, 56; Seyyid Burhân al-Dîn Muhakkık-ı Tirmizî, Ma'ârif, trc. Abdülbâkî Gölpınarlı, Ankara, 1972, (önsöz), s. 15-17; Mehmet Çayırdağ, Seyyid Burhâneddîn Hüseyin, Kayseri, 1981, s. 3-4.

(4) Sâhib Şams al-Dîn İsfahânî, 11. 'İzz al-Dîn Keykâvus (644/1246-655/1256)'un veziri idi. Aflâkî'nin anlattığına göre, Burhân al-Dîn'in yakın dostlarından olup, O'na büyük saygı gösterirdi (Aflâkî, Manâkıb, ayn. esr. 1, 60-64, 71-72, 81, 555; 11, 707-709). İsfahânî, Seyyid Burhân al-Dîn'e ve Mevlânâ'ya pek bağlı, kitap müteâlasına, sûfilerle zâhidlerle sohbet de çok düşküdü (Aflâkî, Manâkıb, trc. Tahsin Yazıcı, Ariflerin Menkıbeleri, eserin tahlil ve tenkid bölümüne bk. Ankara, 1953, 1, LIII-LV).

(5) Sipahsâlâr, Risâla, ayn. esr. s. 119; Aflâkî, Manâkıb, ayn. esr. 1, 60.

tur. Biz Seyyid'in hayat hikâyesi (6)'ni bir tarafa bırakıp, O'nun hakkında, Mevlânâ'nın eserlerine ve ilk mevlevî kaynaklarına bakalım :

Bizzat Mevlânâ Mesnevî'sinde, O'nu şöyle tanıtır :

«Piş, ol da bozulmadan, deyişmeden kurtul. Yürü Burhân al-Dîn-i Muhakkık gibi nur ol. Kendinden kurtuldun mu, temâmiyle Burhân olursun. Kul yok oldu mu, sultân olur» (7).

Mevlânâ bu iki beyitinde, ey sâlik sen de, seyr-u sülûkte Burhân al-Dîn gibi iyice kemâle erip, pişerek temâmen nur ol (8). Kul nefsinin istek ve arzularını yenmek suretiyle mânevî âlemlerin sultânı olur. Bu beyitlerin şerhinde, Mesnevî Şârihi İsmâ'il Ankaravî (ölm. 1041/1631) de, kul; aşk ve riyâzet yardımıyla kemâle erişip, noksan ve deyişmelerden uzaklaşır. İlâhi nurla dolu olan kimse, kendi bağlarından temâmen kurtulup, kul iken sultân olur. Bu mertebeye ulaşan kulun vücudu vahdet nuruna gark olup, fenâfilah (Allah'da yok olmak) derecesine yükselerek, kul sultân olup, hilâfeti ilâhiyye mertebesine ulaşır. Bu mertebeye ulaşan bir kul, artık nefis-i emmâre (günâh ve kötülükleri emreden nefis) tehlikesine düşmez (9).

Mevlânâ, kul bu mertebeye yükselince, artık derecesini kaybetmeyeceğini şöyle bir misalle açıklar :

- (6) Seyyid Burhân al-Dîn'in biyografisi ve menkıbeleri için bk. Sipahsâlâr, Risâla, ayn. esr. s. 119-122; Aflâkî, Menâkıb, ayn. esr. 1, 57-75; Sultân Veled, İbtidâ-nâma (Veled-nâma), nşr. Calâl al-Dîn Hamâî, Tahran, 1355, s. 179-189; 'Abd al-Rahmân Câmî, Nafahât al-uns, trc. Lâmi'î Çelebi, İstanbul, 1980, s. 515-516; Bad' al-Zamân Furûzânfar, Risâla dar tahkik-i zindagân-ı Mavlânâ, trc. Feridun Nafiz Uzluk, Mevlânâ Celâleddîn, İstanbul, 1963, s. 48-52; 60-63; Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, İstanbul, 1959, s. 45-49; Fikirleri için kendi eseri olan Ma'ârif'e bk. nşr. Bad' al-Zamân Furûzânfar, Tahran, 1960; trc. A. Gölpınarlı, Maârif, Ankara, 1972.
- (7) Mevlânâ Calâl al-Dîn, Masnavî-i ma'navî, nşr. R. A. Nicholson, London, 1925, 11, 262/1319-20; krş. A. Gölpınarlı, Mesnevî Şerhi, İstanbul, 1973, 11, 203/1322-3; bu iki beyiti manzum olarak, Nahîfî'de şöyle terceme etmiştir : «Puhte ol tağyir-i dilden dūr ol. Var çu Burhân-ı Muhakkık nūr ol. Varlığın terk eyleyen Burhân olur. Bende mahv olsa hemân sultân olur» (bk. Süleyman Nahîfî, Manzûm Mesnevî Şerif, aslı ve sadeleştirilmesiyle, nşr. Hz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, 1967, 11, 48/1332-3).
- (8) Tâhir el-Mevlevî (Olgun), Şerh-i Mesnevî, Konya, 1971, 11, 427-428.
- (9) İsmâ'il Ankaravî, Mesnevî Şerif Şerhi, İstanbul, 1257, 11, 209-210.

«Hiçbir üzüm, artık koruk olmadı, hiçbir olmuş meyve, yeneden turfande hâle gelmedi (10).

Yine Mevlânâ, varlığından kurtulup ve nefsini yenmiş olan insanın derecesinin pek yüksek olduğunu belirtir :

«Varlıktan kurtulan topluluğa gökyüzü de secde eder, güneş de, ay da. Kimin bedeninde, ateşe tapan nefis öldüyse, güneş de O'nun buyruğuna râm olur bulut da. (11)»

Burhân al-Dîn'in mânevî sahâda mesâfeler katettiğini ve ehl-i hâlden bir kimse olduğunu şu olay da gösterir :

Şeyh Şahâb al-Dîn Suhravardî (1144 - 1234) (12), Anadolu'ya geldiği vakit, Burhân al-Dîn'i ziyâret eder, fakat aralarında hiç bir konuşma cereyân etmez. Konuşmama sebebini müridleri, Şahâb al-Dîn'den sorduğu zaman, O da : «Hâl ehlinin huzurunda, hâl dili lâzımdır» (13) der. Böylece O'nun hâl ehli olduğunu belirtmiş olur.

Mevlânâ, meclislerinde Hocası'nın yüksek ve değerli söz ve düşüncelerinden de bahsederdi. Bu konuda Mevlânâ'nın sohbetlerini ihtivâ eden «Fîhî mâ fih» adlı eserinde bize gelen bazı nakiller vardır :

Şeyh al-İslâm Tirmizî (14)'nin nakline göre, Seyyid Burhân al-Dîn, şeyhlerin kitaplarını, makâlelerini ve sırlarını müteâllâ ettiğinden gerçeğe ait sözleri güzel söylediği belirtildiğinde, birisi, «sen de müteâllâ ediyorsun, neden öyle sözler söylemiyorsun ?» deyince, O'nda derd var, amel ve mücâhede var» dedi. O da dedi ki : «Peki, neden bunu söylemiyorsun ve hatırlatmıyorsun» (15).

(10) Masnavî, ayn. esr. 11, 262/1318; krş. Tâhir el-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, ayn. esr. 11, 428/5276; A. Gölpınarlı, Mesnevî Şerhi, ayn. esr. 11, 203/1321.

(11) Masnavî-i ma'navî, ayn. esr. 1, 148 - 149/3003 - 4; krş. A. Gölpınarlı Mesnevî Şerhi, ayn. esr. 1, 516/3015 - 6.

(12) Şihâb al-Dîn Abû Hafs' 'Omar b. 'Abd Allah, sûfi ve şâfi'î âlimi, 1221 de Bağdat halifesi Nâsır Lidînillah tarafından, Selçuklu Sultânı 'Alâ al-Dîn Kaykûbâd'a elçi olarak gönderilmiştir (bk. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, s. 330).

(13) Sipahsâlâr, Risâla, s. 120 - 121; Aflâki, Manâkib, s. 72.

(14) Şeyh al-İslâm Tirmizî'nin kim olduğu tespit edilemedi (bk. Mavlânâ, K. Fîhî mâ fih, nşr. Bad' al-Zamân Furûzânfar, Tahran, 1348, s. 309).

(15) Mavlânâ, K. fîhî mâ fih, ayn. esr. s. 111; krş. Sipahsâlâr, Risâla, ayn. esr. s. 121.

(16) Hakîm Abu'l-Macd Macdûd b. Âdam al-Sanâ'î al-Gaznavî, İran Edebiyatının büyük şâirlerinden biri farsça tasavvufî mesnevî tarzının kurucusu olup, Mevlânâ, şiirlerinden bazılarını Mesnevî'de kaydeder (bk. İA., X,

Bu hikâyede, bir insanın mânevî olgunluğa ulaşması için sâ-dece çeşitli kitapları okuyup, mâteâlâ etmesi ve öğrenmesi kâfi gelmeyip, öğrendikleri ile amel edip, mânevî mûcâhedelerden de geçmesi gerektiği anlatılır.

Yine Seyyid Burhân al-Dîn, «güzel söz söylüyor amma sözleri-ne Sanâ'î (ölm. 525/1131) (16)'nin şiirinden iktibaslar yapıyor» de-diler. Seyyid buyurdu ki : «Bu, şu söze benzer; güneş güzel amma ziyâ veriyor, bunda bir ayıp yoktur. Çünkü Sanâ'î'nin sözünü nak-letmek, o sözü göstermek, belirtmektir. Zira her şeyi güneş gösterir» (17).

Burada, Sanâ'î'nin şiirlerini güneşe benzetip, bu ışıktan da ist-ifadâ etmenin lüzûmunu belirtip, böylece O'nu ve sözlerini de, tak-dir etmiş olur.

Seyyid Burhân al-Dîn faydalı bir şey anlatırken ahmağın biri, sözü arasında, «bize örneksiz söz gerek» dedi. Seyyid dedi ki : «Sen örneksiz söz getir de, örneksiz söz işit. Nihâyet sen de bir örneksin, kendin de bundan kurtulamazsın. Senin bu vücudun, senin gölgen-dir. Birisi öldü mü, filân gitti, derler. Eğer o, bu şahıssa o halde, o nereye gitti. Anlaşıldı ki, senin görünen şeklin, için gibidir. Senin dışından için anlaşılır» (18).

Yine Mevlânâ, hocasından şöyle bir kıssa nakleder : Seyyid Burhân al-Dîn'e birisi, «senin medhini filândan duydum» dedi. Sey-yid, «bir görevim bakayım» buyurdu, «o filân da kim ? Kimin ne-si ? Beni tanıyacak, övecek bir derecede mi ? Beni sözle tanıdıysa, tanınmamış demektir. Çünkü bu söz kalmaz, bunların hepsi de araz-dir. Fakat zâtıyla tanıdıysa o vakit beni övebilir» (19) dedi. Mev-lânâ, bu mesleyi açıklamak üzere de, bir hikâye anlatır : Padişahın biri oğlunu yıldız, remil (20) bilgileriyle başka bilgiler öğrenmesi

476-486; Hakîm Sanâ'î Divânı, nşr: Hz. Mazâhir Musaffâ, Tahran, mat-bû'ât-ı amîr kabîr, 1336, önsöz, s. XVI-LXXV; Zabîh Allah Safâ, Târih-i adabiyât dar İrân, Tahran, 1351, 11, 552-566).

(17) Mavlânâ, K. Fihî mâ fih, ayn. esr. s. 207.

(18) Mavlânâ, K. Fihî mâ fih, ayn. esr. s. 219-220.

(19) Sipahsâlâr bu meseleyi aynen kaydeder (bk. Risâla, s. 121).

(20) Remil, ashı olmayan bir bilgidir. Bu nevi bilgilere eskiler, «Ulûm-ı ha-fiyîye veya ulûm-ı garîbe, derlerdi. Arapça'da reml, kum demektir. Bir takım sorular sorulup, hangi yıldızın hüküm sürdüğü tespit edilerek, kuma veya kağıda noktalar, döktüler, çizgiler çizilir, ebced hesabına gö-re bir cümle çıkarılıp, bu cümle ile sonuca varılırdı (bk. Taşköprülü-Zâ-de Ahmet Efendi, Mavzû'ât al-ulûm, trc. Kâmil Efendi, İstanbul, 1313, 1, 389-390; A. Gölpınarlı, Mesnevî Şerhi, ayn. esr. 11, 291).

için hünerli bir topluluğa verdi. Çocuk pek aptal olmasına rağmen, bu bilgileri öğrenip, usta olmuştu. Bir gün denemek için padişah yüzüğünü avcunun içine alıp, avcunda ne olduğunu sordu. Çocuk, «avcundaki, yuvarlak, sarı ve ortası boş» dedi. Padişah, «doğru buldun, söyle bakalım, bu çeşit birşey ne olabilir?» Çocuk, «kalbur olmalı» dedi. Bu hikâyenin neticesinde Mevlânâ, kılı kırk yarıp, birçok bilgiler öğrendikleri halde kendi yaratılışlarının gayesini bilmeyen ve bilgilerinden faydalanamayan âlimleri ağır bir dille tenkid eder. Bu türlü bilginler, kendi varlıklarını ve kendilerini bilmezler. Herşeye helâl, haramdır diye hüküm verirler, bu caizdir, o caiz değildir, derler. Kendileri helâl midir, yoksa haram mı, temiz midir, pis mi, onu bilmezler. İşte böyle insanların övüşleri şuna benzer : Bunlar bir çok bilgiler anlatırlarda, neticede, «avuçtaki kalbur» hükmüne varırlar. Çünkü asıl olan şeyden haberleri yoktur (21).

Mevlânâ'nın hocası ile ilgili yukarıda, Fîhi mâ fih'ten naklettiğimiz meseleler, O'nun hocasına ve fikirlerine nasıl bağlı olduğunu göstermesi bakımından büyük değer taşır. Mevlânâ, sâdece hocasının fikirlerini benimseyip, savunmakla kalmaz. Bizzat O, şu üç üç beyitin hocasından kendine yâdigâr kaldığını belirtip, dâimâ tekrar ederdi :

«Ruhun başlangıcı, Tanrı'nın arşının nurundandır. Cisim ve bedeninin aslı da topraktır. Cebbâr ve melik olan Tanrı (Ben Rabbiniz değil miyim) (22) âyetindeki ahdi ve mihnetleri kabul etsinler diye, onların arasını bağdaştırdı. Ruh gurbette, cisim de vatanındadır. Vatanından ayrılan biçâre ve hazîn garibe acı» (23).

Seyyid Burhân al-Dîn, bu şiirinde, insanın ruh ve madde cephesini ve yaratılışını anlatmıştır. Cenâbı Hak, insanlara ait mücerred ruhları beden kisvesi ile ortaya koydu. Ruhu ehâdiyyet ve ceberût âlemin (ilâhî kudret)'den ayırıp, nâsût âlemine (insanlık âlemine) indirip, insanın cismi ile birleştirdi. Bu birleşme ve kaynaşmadan iki çocuk doğdu ki biri aslî ve yüce makâmına istekli ruh ve öteki de, suflî lezzetlere istekli olan, nefistir (24).

(21) Mavlânâ, K. fîhi mâ fih, ayn. esr. s. 16-17; krş. Aynı tarzda Mevlânâ, Mesnevî'sinde de, faydasız bilgilerle uğraşıp, kendi yaratılış gayelerini bilmeyen kimseleri tenkid eder (bk. Mavlânâ, Masnavî-i ma'navî, ayn. esr. 111, 513/2648-2655).

(22) K., VII (A'râf), 172.

(23) Aflâkî, Manâkıb, ayn. esr. 1, 272-273.

(24) Abdullah Develioğlu Gülzâr-ı Sofiyye, İstanbul, 1961 s. 2-5.

İşte ruh bu dünyada vatanı asliyesinden ayrı düşmüş olup cisim kalıbında misâfirdir.

Mevlânâ, hocasından dokuz yıl ders görüp, feyz aldığını (25), hattâ babasının eseri olan Ma'ârif'i O'ndan bin defa takrir ettiğini (26) anlatır.

Burhân al-Dîn'in Ma'ârif adlı eserinde zikrettiği bazı kıssaları, Mevlânâ'nın da, anlattığı görülür : Meselâ, savaşta bir müşrikin Hz. Ali (R.A.)'nin yüzüne tükürme kıssasını (27) ve Hz. İsâ (A.S.)'dan en çetin şey nedir, sorusuna, O'nun «öfke» diye cevap vermesini (28), Mesnevi'de de tespit etmek mümkündür.

Mevlânâ'nın oğlu Sultân Veled (623/1226 - 683/1284), Seyyid'in hizmetine erişmiş ve «bu mânalar, bu işitilmemiş sözler bilin ki dinin Burhânı, Muhakkık olan zatın bahşışidir» (29) diyerek, O'ndan almış olduğu feyizleri belirtir.

Sultân Veled, Seyyid'e üstün meziyetler vererek, İbtidâ-nâme'sinde medheder : O'nun dâimâ keşin deliller gösterip, halkın gönünden geçenleri bildiğini (30), fetvâ vermekte eşsiz olup, takvâ da melekleri geçtiğini, Ebû Hanîfe diri olsaydı, kapısında kul olacağını (31) söyler.

Zaten Seyyid-i Sırdân, kendi manevî değerini ve hâlini, «Şükrolsun Tanrı'ya ki, biz varlığımızdan kurtulduk. Tanrı kapısının civârına yakın olup, oraya yol bulduk» (32) diyerek, açıklar.

Yine o gerçeği kendisinden duyulmasını ister, bu meseleyi şöyle izâh eder : «Hakk'ın sözünü, Hak'tan duy. Hakk'ın sözünü halktan nasıl duyabilirsin ? Halktan işittiğin her söz, halkın sözüdür.

(25) Sultân Veled, İbtidâ-nâma, ayn. esr. s. 195-196.

(26) Sipahsâlâr, Risâla, ayn. esr. s. 119 (Burada bin defa takrir ettiği belirtilir ise de, bu kesretten kinâye olsa gerek).

(27) Bu Burhân al-Dîn Muhakkık, Ma'ârif, nşr. Bad'al-Zamân Furûzânfar, Tahran, 1960, s. 2-3; krş. Masnavî, 1, 183/3721-3725; Bad' al-Zamân Furûzânfar, Maâhız-ı kasas ve tamsilât-i Masnavî, Tahran, 1347, s. 37.

(28) Burhân al-Dîn, Ma'ârif, ayn. esr. s. 3; krş. Masnavî, IV, 631/113-119.

(29) Sultân Veled, İbtidâ-nâme, s. 179.

(30) İbtidâ-nâma, ayn. esr. s. 188.

(31) Sultân Veled, İbtidâ-nâma, ayn. esr. s. 187-188.

(32) Seyyid Burhân al-Dîn Muhakkık, Ma'ârif, nşr. Bad' al-Zamân Furûzânfar, Tahran, 1960, s. 30.

Senin canın, vasıtasız Hak'tan duymak kabiliyetine ve temizliğine erişmemişse o vakit vasıtayla Muhakkık (33)'tan duy; zira O'nun canı bu kabiliyete erişmiştir; O'nun içinde, Hakk'ı zikirden, Hakk'ın kelâmından başka bir şey belirmez Amma Muhakkık'ta Hak'tan başkası tasarruf sahibi değildir; O'nda nefsin, şeytanın tasarrufu mağlûp olmuştur» (34).

Seyyid Burhân al-Dîn, Mevlânâ'nın anlattığı gibi ahlâk kemâline sâhip, sûflerin seyr-u sülûküne ve mânevî yüce makamlara ulaşmış olmakla beraber, kâmil bir bilgin, geniş duyusu ve görüşü ile fâzıl bir insan idi. Dâimâ kendinden önce gelen bilgin ve velîlerin kitaplarını, sırlarını okuyup, incelerdi. Halkı doğruluğa, doğru insanların yolundan gitmesine rehberlik ederdi. Hayatı, eser ve fikirlerinden anlaşıldığı üzere, o kemâle erişmiş bir insan, Mevlânâ'nın söylediği gibi nur olmuş, dünyanın süs ve gösterişine değer vermemiş, ilâhî tecellilerle sarhoş olmuştu.

Konumuzu O'nun bu manevî hâlini ve ilâhî aşkını belirten, hayatının son zamanlarında okuduğu, şu rubâisiyle bitirelim :

«Ey dost, beni kabul ette öyle canımı al, beni sarhoş et, beni her iki cihanın kaygusundan kurtar. Gönlümde sana ait olmayan neler varsa, ateşe at, yaktâ canımı öyle al» (35).

İşte böyle bir manevî hâl içerisinde çok sevdiği Kayseri'de (36) canını Cenâbı Hakka teslim etti. Aziz ruhu şâdolsun.

(33) Muhakkık, Burhân al-Dîn'in kendisidir.

(34) Ma'ârif, ayn. esr. s. 41 - 42.

(35) Aflâkî, Manâkıb, ayn. esr. 1, 68.

(36) Rivâyete göre, Burhân al-Dîn Tirmizî daha Konya'da iken Kayseri şehrinin hayâlî, düşüncesine yer eder, bir kaç defa buraya gelmeye teşebbüs eder (bk. Aflâkî, Manâkıb, ayn. esr. 1, 60).